МОТИВ І МОТИВУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ РОЗМЕЖУВАННЯ

Тертишна С. О., Київський університет інтелектуальної власності та права

DOI: 10.53672/ej.6.2026.05.14 Check for updates

Анотація. У тезах визначено психологічний зміст понять «мотив» і «мотивування» та показано значення їх розмежування для аналізу психології особи, яка вчинила вбивство. Авторка обґрунтовує, що мотив є конкретизованим внутрішнім спонуканням, яке надає діяльності суб'єктивного сенсу, тоді як мотивування має процесуальний характер і охоплює актуалізацію потреби, оцінку ситуації, формування мети та прийняття рішення. На основі систематичного огляду Дж.-К. Фінлі, Н. Сен-Гупти та Р. Генлона розглянуто чотири надкатегорії мотивів убивства (особистісні, інструментальні, сексуальні, психотичні) та інструментально-експресивну дихотомію поведінки на місці злочину. Зроблено висновок, що психологічний висновок щодо мотиву має бути обережним і доказовим, оскільки встановлений мотив не повинен автоматично перетворюватися на характеристику всієї особистості.

Ключові слова: мотив злочину, мотивування, умисне вбивство, інструментальна агресія, експресивна агресія

Постановка проблеми. Аналіз кримінального правопорушення потребує встановлення не лише зовнішньої послідовності дій, а й психологічного змісту, який надає поведінці суб'єктивного сенсу. Особливо складним є дослідження вбивства, оскільки однаковий зовнішній наслідок може бути пов'язаний із різними спонуканнями: особистісним конфліктом, помстою, прагненням контролю, матеріальною вигодою, усуненням перешкоди, сексуальним інтересом або іншими мотивами. У психологічному аналізі важливо розмежовувати мотив як зміст внутрішнього спонукання та мотивування як процес, у якому потреби, оцінка ситуації, емоції, цілі та очікувані наслідки взаємодіють перед прийняттям і реалізацією рішення.

Мета. Визначити психологічний зміст понять «мотив» і «мотивування» та показати значення їх розмежування для аналізу психології особи, яка вчинила вбивство.

Аналіз стану опрацювання питання. Савченко у монографії «Мотив і мотивація злочину» системно розглядає поняття, зміст і функції мотиву та мотивації злочину, а також їх практичне значення для кримінально-правової та правозастосовної діяльності [1]. У сучасному підручнику з юридичної психології Шепітько і Коновалова розглядають кримінальну психологію як напрям, що вивчає психологічні закономірності злочинної поведінки та пов'язані з нею психічні процеси [2]. Цільмак, досліджуючи мотиви й мету умисного вбивства, наголошує на їх взаємозв'язку з потягами, потребами, інтересами та бажаннями [3].

Сучасний систематичний огляд Finley, Sen-Gupta і Hanlon охопив 77 досліджень та 143 описані мотиви вбивства. Автори синтезували їх у 21 описову тему та чотири узагальнені категорії: особистісні, когнітивно-практичні (інструментальні), сексуальні та психотичні мотиви [4]. Adjorlolo і Chan, аналізуючи інструментальну та експресивну поведінку на місці вбивства, показали, що це розмежування має дослідницьку цінність, але не повинно перетворюватися на спрощений типологічний ярлик щодо конкретної особи [5].

Виклад основного матеріалу. Мотив доцільно розуміти як конкретизоване внутрішнє спонукання, яке надає діяльності суб'єктивного сенсу та пов'язане з актуальною потребою, інтересом, бажанням або іншою значущою для особи підставою. У кримінальній поведінці мотив

відповідає передусім на питання «заради чого?» або «чому?» особа обирає певну дію. Він не є тотожним причині, меті чи наміру. Причини формують ширший комплекс умов; мета характеризує очікуваний результат; намір відображає спрямованість психічної діяльності на виконання дії [1; 2].

Мотивування має процесуальний характер. Воно охоплює актуалізацію потреби, суб'єктивну оцінку ситуації, формування або уточнення мотиву, співвіднесення можливих цілей і засобів, прогнозування наслідків, прийняття рішення та реалізацію поведінки. У цьому процесі один мотив може посилюватися, інший – втрачати значущість, а зовнішні обставини можуть змінювати співвідношення мотивів. Тому мотивування пояснює не тільки зміст спонукання, а й механізм його переходу в конкретний поведінковий акт.

Цільмак підкреслює взаємозв'язок мотиву та мети умисного вбивства [3]. Психологічно їх доцільно розрізняти: мотив визначає, що робить результат значущим для особи, а мета – який результат вона прагне отримати. Наприклад, прагнення помсти може бути мотивом, тоді як позбавлення життя конкретної особи – метою дії. Якщо ж убивство використовується для приховування іншого правопорушення, усунення перешкоди може виступати інструментальним мотивом, а конкретна дія – засобом досягнення мети. Така схема не означає, що в кожному випадку структура є однолінійною: мотивів може бути кілька.

Систематичний огляд Finley та співавторів показує значну різноманітність мотивів і пропонує чотири надкатегорії [4]. Особистісні мотиви охоплюють, зокрема, конфлікт, образу та помсту. Когнітивно-практичні, або інструментальні, пов'язані з використанням убивства для досягнення іншої практичної цілі, наприклад отримання вигоди, усунення перешкоди чи приховування іншого діяння. Окремо виділяються сексуальні та психотичні мотиви. Автори також встановили, що в окремих випадках можуть одночасно існувати первинний і вторинний мотиви [4]. Співвідношення мотиву і мотивування за основними ознаками подано в табл. 1.

Таблиця 1. Психологічне розмежування мотиву і мотивування

Ознака Мотив Мотивування Психологічний Внутрішнє спонукання та Процес формування, актуалізації та зміст суб'єктивний сенс дії реалізації спонукання Ключове питання Чому / заради чого діє особа? Як спонукання перетворилося на

рішення і дію? Зв'язок із Конкретизує значущу потребу, Показує, як потреба взаємодіє із потребами інтерес або бажання ситуацією, оцінками та цілями Зв'язок із метою Пояснює суб'єктивну Охоплює формування та вибір мети

значущість мети Аналіз вбивства Дозволяє визначати зміст Дозволяє реконструювати шлях від

спонукання ситуації до вчинку

Adjorlolo і Chan описують інструментальну та експресивну дихотомію як один із напрямів дослідження поведінки на місці вбивства [5]; придатність цього розмежування для диференціації вбивств емпірично підтвердили J. Sea та E. Beauregard на матеріалах 487 справ про вбивства в Республіці Корея [6]. Інструментальний вимір пов'язаний із використанням насильства як засобу досягнення певного результату; експресивний – із вираженням або реалізацією емоційного чи міжособистісного конфлікту. Водночас ці виміри не повинні автоматично трактуватися як стабільні властивості особистості. Окремий епізод може поєднувати прагматичну мету та сильну емоційну складову.

Для аналізу вбивства доцільно використовувати послідовну схему: актуалізація потреби або значущої проблеми → оцінка ситуації → виникнення чи конкретизація мотиву → формування мети → оцінка засобів і ризиків → прийняття рішення → реалізація дії → оцінка наслідків. Ця схе-

ма є аналітичною, а не універсальним алгоритмом. Її призначення – розмежувати зміст спонукання та процес, у межах якого воно набуває поведінкової форми.

Власний аналітичний результат полягає в тому, що для психологічного дослідження кримінального правопорушення мотив і мотивування слід розглядати як різні рівні пояснення. Мотив дає відповідь на питання про суб'єктивний сенс дії, а мотивування – на питання про механізм переходу від потреби та оцінки ситуації до рішення. У випадку вбивства це дозволяє уникати спрощення, коли один встановлений мотив перетворюється на характеристику всієї особистості.

Сучасний огляд Finley та співавторів підкреслює, що мотив не завжди можна встановити з абсолютною певністю [4]. Тому психологічна реконструкція має ґрунтуватися на сукупності даних: матеріалах провадження, контексті взаємин, поведінці до та після події, висловлюваннях особи та, за наявності належних підстав, результатах психологічного дослідження. Сам факт наявності певного мотиву не дозволяє автоматично робити висновок про тип особистості або наявність психічного розладу.

Висновки. Мотив і мотивування є пов'язаними, але не тотожними поняттями: мотив характеризує зміст внутрішнього спонукання, а мотивування – процес його формування, актуалізації та реалізації. Мотив не слід ототожнювати з причиною, метою або наміром. Для психологічного аналізу вони є різними компонентами механізму кримінальної поведінки.

Мотиви вбивства є неоднорідними; сучасні дослідження описують особистісні, інструментальні, сексуальні та психотичні категорії, причому в одному випадку можуть поєднуватися кілька мотивів.

Розмежування мотиву і мотивування дозволяє одночасно досліджувати суб'єктивний сенс вчинку та процес прийняття рішення, що є важливим для психологічної реконструкції кримінальної поведінки.

Психологічний висновок щодо мотиву має бути обережним і доказовим: мотив не повинен автоматично перетворюватися на характеристику особистості або пояснення всього вчинку.

Список використаних джерел

1. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Savchenko_2002.pdf (дата звернення: 28.09.2026).

2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

3. Цільмак О. М. Класифікація мотивів і мети умисного вбивства. Юридична психологія. 2017. № 1 (20). С. 59–65. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/ article/view/417 (дата звернення: 28.09.2026).

4. Finley J.-C. A., Sen-Gupta N., Hanlon R. E. The Homicide Offender Motive Scale (HOMS): A classification system for homicide motives based on a qualitative systematic review. Journal of Forensic Sciences. 2025. Vol. 70, No. 6. P. 2129–2142. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.70170

5. Adjorlolo S., Chan H. C. O. The Nature of Instrumentality and Expressiveness of Homicide Crime Scene Behaviors: A Review. Trauma, Violence, & Abuse. 2017. Vol. 18, No. 2. P. 119–133. DOI: https://doi.org/10.1177/1524838015596528

6. Sea J., Beauregard E. An Analysis of Crime Scene Behavior in Korean Homicide. Journal of Interpersonal Violence. 2021. Vol. 36, No. 1–2. P. 184–207. DOI: https://doi.org/10.1177/0886260517724832

Motive and Motivation of a Criminal Offence: The Psychological Content of Their Distinction

Tertyshna S. O.

Abstract. The paper defines the psychological content of the concepts of "motive" and "motivation" and shows the significance of their distinction for analysing the psychology of a person who has committed homicide. The author substantiates that the motive is a specific internal impulse that gives an action its subjective meaning, whereas motivation is procedural in nature and encompasses the actualisation of a need, the appraisal of the situation, the formation of a goal and decision-making. Drawing on the systematic review by J.-C. Finley, N. Sen-Gupta and R. Hanlon, the paper examines four overarching categories of homicide motives (personal, instrumental, sexual, psychotic) and the instrumental-expressive dichotomy of crime-scene behaviour. It is concluded that a psychological conclusion regarding motive must be cautious and evidence-based, since an established motive should not automatically be converted into a characterisation of the whole personality.

Keywords: criminal motive, motivation, intentional homicide, instrumental aggression, expressive aggression

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Тертишна С. О. Мотив і мотивування кримінального правопорушення: психологічний зміст розмежування. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 5 (65). С. 81–84. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05.14.